

Konec dočasnosti

Odsun sovětských vojsk v širších historických souvislostech

PROKOP TOMEK

Odchod sovětských vojsk byl v desetiletích po srpnu 1968 toužebným přáním většiny Čechů a Slováků. Mohlo se však splnit až díky zahraničněpolitickému vývoji ve druhé polovině osmdesátých let a zejména po pádu komunistického režimu v listopadu 1989. Odsunu ale předcházelo dílčí stažení vojsk v důsledku jednání USA a SSSR i jednostranného rozhodnutí sovětského vedení.

Poprvé se možnost odchodu alespoň části sovětských vojsk z československého území objevila zřejmě v roce 1975. Před svojí prezidentskou volbou požádal Gustáv Husák generálního tajemníka ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu (ÚV KSSS) Leonida Brežněva o setkání. Uskutěčnilo se 3. března 1975 a Brežněv prý Husákovi slíbil, že v souvislosti s volbou Sověti stáhnou část svých vojsk z ČSSR, aby tak novému prezidentovi vylepšili obraz ve společnosti. Nakonec k tomu nedošlo, prý pro odpor sovětských maršálů.¹

Myšlenku dílčího stažení sovětských vojsk z ČSSR v reálnější podobě zvažovalo sovětské vedení až v březnu 1987. Georgij Šachnazarov,

Kuřívody u Mimoně byly uzavřeným vojenským prostorem, čeští obyvatelé se museli vystěhovat a místní kostel i renesanční zámek časem zcela zchátraly, 1990

Autorkou fotografií u tohoto článku je Dana Kyndrová

¹ MACHÁČEK, Michal: *Gustáv Husák*. Vyšehrad, Praha 2017, s. 445. Jako pramen autor uvádí osobní archiv Viliama Plevzy, a. j. 1580, poznámky z rozhovorů s G. Husákem z 8. 4. a 10. 5. 1990.

poradce nového reformního generálního tajemníka ÚV KSSS Michaila Gorbačova, navrhoval, aby sovětský vůdce během své dubnové návštěvy Československa oznámil částečné jednostranné stažení. Takový krok by podle něj měl pozitivní význam nejen v samotném Československu. Gesto mělo podpořit a pro Západ dokázat pravdivost sovětské politiky odzbrojení a také nového, rovnocennějšího vztahu ke spojeneckým zemím. Přestože by efekt takového kroku byl jistě obrovský, k oznámení tohoto záměru a ani k jeho provedení nedošlo.² Zprávu o zamýšleném stažení sovětských vojsk ale přinesl rozhlasový pořad *BBC Today* 10. dubna 1987.³

Nápad ověřit Gorbačovovu návštěvu ČSSR úžasnou zprávou nezávisle potvrzuje i pamětník Peter Colotka, tehdejší předseda slovenské vlády. Před příjezdem sovětského vůdce prý Colotka žádal generálního tajemníka ÚV Komunistické strany Československa (KSČ) Husáka, aby před Gorbačovem otevřel otázku pobytu sovětských vojsk v Československu. Husák prý souhlasil, že by to bylo to nejlepší, co by z návštěvy vzešlo. Současně ale vyjádřil strach, že by návrh nezískal podporu Předsednictva ÚV KSČ. Po delším Colotkově přesvědčování, že by jej podpořil on, předseda federální vlády Lubomír Štrougal a jistě i další, generální tajemník nakonec debatu uzavřel s tím, že pokud Gorbačov s návrhem nepřijde ze své iniciativy, tak nepřipadá v úvahu, aby téma otevřel sám Husák. Tvrdil, že by mu to politicky zlomilo vaz. Podle záznamů z Gorbačovovy

návštěvy se o možnosti stažení vojsk skutečně vůbec nemluvílo. Když Gorbačov jen letmo zmínil Pražské jaro, Husák to rychle přešel.⁴

Dogma o rovnováze sil

Od té doby až do prosince 1988 nejsou dostupné informace, že by SSSR zamýšlel stáhnout z Československa i jen část svých vojsk. Sovětské vojenské velení tomuto kroku skutečně kladlo odpor. Například na jednání sovětského politického vedení v květnu 1987 ministr národní obrany maršál Sergej Sokolov ohledně rovnováhy vojenských sil NATO a Varšavské smlouvy tvrdil, že Varšavská smlouva má sice nad NATO v Evropě převahu 170 000 vojáků, na Sovětskou armádu z toho připadá ovšem jen 70 000 mužů. Ostatních sto tisíc jsou spojenecká vojska, a ve velmocenském duelu to tedy není početní nerovnováha. A dodal: „*Ale jak bychom je mohli snížit? Jak udržíme, co jsme získali? Stažení vojáků by bylo politickou chybou.*“⁵ Jen o měsíc později, v červnu 1987, byl Sokolov odvolán z funkce po bizarní kauze. Právě během zmíněného zasedání Politického poradního výboru totiž na Rudém náměstí v Moskvě přistál západoněmecký amatérský pilot a pacifista Matthias Rust, který až sem nerušeně přeletěl přes rozsáhlé území Sovětského svazu. Gorbačov za tuto ostudnou nečinnost ministra obrany odvolal a nahradil ho maršálem Dimitrijem Jazovem.

První sovětskou jednotkou staženou z československého území se

paradoxně stala ta, jež zde byla rozmístěna až jako poslední. V rámci tzv. druhé studené války byla v prosinci 1983 dodatečně na československé území v oblasti Libavé na Olomoucku vyslána 122. raketová brigáda, vyzbrojená raketovými komplety OTR-22 Temp S vybavenými jadernými hlavicemi.

Na zasedání politického poradního výboru v Berlíně ve dnech 27. až 29. května 1987 byla přijata nová vojenská doktrína Varšavské smlouvy. Její zásadou se stal princip „odpovídající obrany“, která umožní členským zemím Varšavské smlouvy udržovat svoje ozbrojené síly na úrovni znemožňující překvapivý útok nepříteli a jeho vítězství, ale také vyloučí možnost, že útočník utrpí nepřijatelné škody, což by způsobilo porušení rovnováhy. Autor myšlenky Michail Gorbačov to považoval i za nepřímou nabídku Západu k přijetí obdobné strategie. Zasedání také de facto navrhlo „nulovou variantu“ dohody o raketách kratšího a středního doletu, tedy přistoupilo na úplnou likvidaci raket středního doletu v Evropě.⁶

Dne 8. prosince 1987 tak představitelé SSSR a USA Michail Gorbačov a Ronald Reagan podepsali smlouvu o úplné likvidaci raket středního a kratšího doletu, které podléhala i sovětská raketová brigáda v ČSSR. Odvoz odpalovacích zařízení z Libavé do SSSR zahájila sovětská strana 25. února 1988. Kasárna Jaslo v posádce Hranice a palebná postavení Stará Voda a Zelený Kříž na Libavě poté 23. března 1988 převzala do své

2 SAVRANSKAYA, Svetlana – BLANTON, Thomas – ZUBOK, Vladislav: *Masterpieces of History. The Peaceful End of the Cold War in Europe*. Central European University Press, Budapest – New York 2010, s. 43–44.

3 *The National Archives London*, f. Foreign and Commonwealth Office, sign. 28/7811 Relations between Czechoslovakia and the Soviet Union, 1987.

4 MACHÁČEK, Michal: *Gustáv Husák*, s. 445. Jako pramen autor uvádí paměti Petera Colotky *Vo víře času* (D + Gallery, Praha 2015, s. 257) a knihu Lubomíra Štrougala *Paměti a úvahy* (Epocha, Praha 2009, s. 281).

5 Notes of CC CPSU Politburo Session May 8, 1987: On the Doctrine of the Warsaw Treaty Organisation – viz SAVRANSKAYA, Svetlana – BLANTON, Thomas – ZUBOK, Vladislav: *Masterpieces of History*, s. 249–252. Překlad autor.

6 MASTNY, Vojtech – BYRNE, Malcolm (eds.): *A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact, 1955–1991*. Central European University Press, Budapest – New York 2005, Document No. 123, s. 562–571; ČTK: Varšavská smlouva znovu zve země NATO k jednacímu stolu. O vojenské doktríně členských států Varšavské smlouvy. *Rudé právo*, 30. 5. 1987, s. 1.

Garáže vojenské techniky, Milovice 1990

správy Československá lidová armáda (ČSLA). Třetí objekt, palebné postavení Západ Přáslavice zůstal prozatím Sovětské armádě jako náhradní prostor pro sovětský motostřelecký útvar z kasáren Prokopa Holého v Olomouci.⁷ Měla tak být konečně uvolněna dvacet let blokována možnost dostavby silničního obchvatu olomouckého centra. Ke stěhování ale nakonec ani nestačilo dojít a obchvat byl postaven až po roce 1989.

Evropský odzbrojovací proces se týkal i konvenčních zbraní, v nichž měla Varšavská smlouva tradičně převahu. Michail Gorbačov oznámil 7. prosince 1988 jednostranné snížení

stavu sovětských jednotek v Evropě. Do konce roku 1990 měla být stažena desetina vojáků (padesát tisíc mužů), šest tankových divizí s pěti tisíci tanky (téměř polovina stávajících), 230 bojových letounů (asi pětina celkového počtu) a další technika. Ostatní členské země Varšavského paktu s výjimkou Rumunska poté rovněž oznámily redukci svých ozbrojených sil. Podle amerických zpravodajských analýz již toto snížení prakticky odstranilo nebezpečí konvenční války v Evropě. Jednotky armád Varšavské smlouvy byly sice stále silné, ale výrazně se snížil jejich ofenzivní potenciál.⁸ Přesto mělo jít jen o dílčí

odsun a ze sovětské strany se veřejně vůbec nehovořilo o možnosti odsunu celkového. Stažení kupodivu veřejně oznámila československá strana. Na tiskové konferenci v Praze 3. února 1989 prohlásil náčelník generálního štábu ČSLA genplk. Miroslav Vacek, že v průběhu roku 1989 odjedou z území Československa natrvalo čtyři samostatné sovětské útvary. Ohlásil i plán odsunout v roce 1990 z Československa sovětskou tankovou divizi s 3 800 vojáky a 516 tanky.⁹

Oficiální údaj o počtu dislokovaných vojáků v ČSSR zveřejněný v lednu 1990 činil 73 500. Podle Vackovy důvěrné informace pro Radu obrany

7 *Vojenský ústřední archiv – Správní archiv Ministerstva obrany* (dále jen VÚA – SA MO), f. Varšavská smlouva, spis č. j. 070753/67-1988, Protokol o převzetí a předání objektů, které byly dočasně využívány Střední skupinou vojsk v posádce Hranice na Moravě a ve VVP Libavá, 13. 3. 1988.

8 FISCHER, Benjamin B. (ed.): *At Cold War's End. US Intelligence on the Soviet Union and Eastern Europe, 1989–1991*. CIA, Washington, D. C., 1999, Status of Soviet Unilateral Withdrawals. Memorandum National Intelligence Council, October 1989, s. 313.

9 NÝVLT, Josef: První kroky čs. iniciativy k vytvoření pásma důvěry. *Rudé právo*, 4. 2. 1989, s. 1.

státu měla mít Střední skupina sovětských vojsk (SSkSV) v lednu 1989 ve skutečnosti již jen 61 000 vojáků. Během první dílčí etapy odsunu v roce 1989 mělo odjet do SSSR dokonce 4 850 vojáků a konečný počet stažených měl dosáhnout 10 000. Splnit tento plán se v roce 1989 nepodařilo, protože odjelo jen zmíněných asi 1 500 vojáků, zbytek určeného počtu měl být stažen v roce 1990. SSkSV neměla v ČSSR mít žádné chemické zbraně, ovšem ve skladech na československém území byly podle sdělení velitele SSkSV generálplukovníka Eduarda Vorobjova stále ještě jaderné zbraně.¹⁰

Skutečnost se v některých parametrech mírně lišila. Z olomoucké posádky odjel 13. května 1989 sovětský automobilní prapor se 184 vozidly po vlastní ose.¹¹ Dále byl odsunut pontonový prapor – odjel v pěti vlcích mezi 20. a 24. květnem 1989. Částečné odsuny sovětských vojsk skončily v tomto roce 24. června. Z ČSSR během nich natrvalo odjely prokazatelně tři vojenské útvary z posádek

Olomouc a Riečky a 1 500 osob včetně 192 tanků a 409 kusů další techniky. Dopisem z 11. července 1989 oznámil velitel SSkSV a současně zmocněnec pro záležitosti dočasného pobytu sovětských vojsk generálplukovník E. A. Vorobjov záměr sovětské strany z území ČSSR do SSSR v následujícím roce zcela odsunout útvary z posádek Krnov a Frenštát pod Radhoštěm a přesunout motostřelecký pluk z Olomouce do posádky Bruntál. Deklarované změny v souhrnu znamenaly odsun 31. tankové divize s velitelstvím v Bruntálu.¹² U SSkSV proběhla reorganizace na tzv. obrannou strukturu, spojená s redukcí počtu tanků u tankových divizí o 20 % a obrněných transportérů motostřeleckých divizí o 40 %.

Charta 77 a sovětská vojska

Československá oficiální místa k problému sovětských vojsk mlčela, opakovaně se však k němu vyjadřovala občanská iniciativa Charta 77. Otázku přehodnocení dislokace

sovětských vojsk v Československu formulovala Charta 77 poprvé u příležitosti desátého výročí okupace. Dokument č. 18 z 12. srpna 1978 nesl název *Prohlášení k 10. výročí vojenské intervence v Československu*. Jeho autoři (Ladislav Hejránek, Marta Kubišová a Jaroslav Šabata) zastávali názor, že ani smlouva z 16. října 1968 „mezi vládou Československé socialistické republiky a vládou Svazu sovětských socialistických republik o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území Československé socialistické republiky“ pobyt cizích vojsk v ČSSR nelegalizovala. Bez ohledu na to kladli otázku, zda ještě po deseti letech stále platí důvody deklarované v roce 1968. Tedy zda je ve změnách podmínek evropské bezpečnosti a po podpisu *Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě* v Helsinkách 1. srpna 1975 třeba zajišťovat „bezpečnost socialistického společenství“ nadále tímto způsobem. Přímý požadavek odchodu sovětských vojsk ale autoři dokumentu Charty 77 tehdy ještě nevyslovili. I tak se v trvajícím mlčení jednalo o významné připomenutí bolestivého společenského problému.

V dalších třech letech se otázka přítomnosti sovětských vojsk v dokumentech Charty 77 neobjevila. Až 17. srpna 1982 poslala Charta 77 dopis (dokument č. 27/82) Federálnímu shromáždění a vládě ČSSR s doporučením zahájit se Sovětským svazem jednání k přezkoumání smlouvy o dočasném pobytu sovětských vojsk a jejich odchodu z území Československa. Návrh autoři (mluvčí Charty 77 Radim Palouš, Ladislav Lis a Anna Marvanová) odůvodňovali potřebou evropského odzbrojení, zmírnění napětí a odstranění předpokladů pro vznik války. Zásah vojsk Varšavské smlouvy z roku 1968 je v dokumentu označován v souladu s názory vlivného křídla reformních komunistů

Milovice 1990

10 Národní archiv, f. Rada obrany státu, 41. schůze, 27. 1. 1989, diskuse, s. 6.

11 MAREK, Vladimír: Praščaj Olomouc. Sovětský automobilní prapor se rozloučil s Československem. Z *(Zápisník)* 89, 1989, roč. 33, č. 13, s. 8–9.

12 VÚA – SA MO, f. Zmocněnec vlády 1989, k. 362, č. j. 09073-89-N, Záležitosti dočasného pobytu sovětských vojsk v ČSSR, 11. 7. 1989.

v Chartě 77 za „násilné přerušení obrody socialismu a znemožnění odpovídajícího řešení problémů společnosti“. Pobyt vojsk v ČSSR pak měl vést ke zvýšení vojenského napětí a ke krizi v „mezinárodním, dělnickém, pokrokovém a demokratickém hnutí a znevěrohodnil SSSR a jeho mírovou politiku“. Odsun vojsk dávali autoři do souvislosti s ozdravením vnitropolitických poměrů. Argumentovali tím, že podpis závěrečného dokumentu v Helsinkách roku 1975 i normalizace vztahů SSSR a ostatních států socialistického tábora se Spolkovou republikou Německo odstranily mimo jiné deklarované důvody pro pobyt sovětských vojsk.¹³ Dokument je nejen zajímavou apologií reformního pokusu Pražského jara, ale také dává dislokaci sovětských vojsk do souvislosti s nezdravými poměry v zemi.

Od roku 1982 se stala protestní prohlášení Charty 77 proti sovětské okupaci každoroční srpnovou tradicí. Do roku 1984 se Charta 77 obracela s těmito apely na Federální shromáždění a nikdy nedostala odpověď. Asi i proto byla tato prohlášení v dalších letech adresována celé veřejnosti. Dne

15. srpna 1983 zveřejnila Charta 77 opět dopis Federálnímu shromáždění k 15. výročí vojenské intervence v Československu (dokument č. 30/83). Stejně jako v předchozím roce označuje text okupaci za přerušení pokusu o demokratickou reformu, podporovaného spontánně většinou lidu. Výzva Charty 77 směřovala ke změně politiky posledních patnácti let, k usmíření a spolupráci, protože důsledky okupace negativně ovlivňují i současnost. Zmínky o Maďarsku snad mají nasměrovat pozornost k možnosti řešení situace „kádárismem“, tedy cestou postupného zmírňování politického sevření a liberalizace poměrů. Dokument vyzývá k přezkoumání nutnosti setrvání sovětských vojsk v Československu i jeho „dočasnosti“, tedy zda skutečně stále trvají důvody uváděné ve smlouvě z 16. října 1968.

Další dokument Charty 77 č. 15/84 z 19. srpna 1984 se potřetí obrací na Federální shromáždění a podruhé na předsednictvo vlády ČSSR. U příležitosti šestnáctého výročí vojenské intervence rekapituluje perzekuční kroky proti signatářům Charty 77.

Státní moc je podnikala v průběhu srpna 1984, aby Charta 77 nemohla výročí připomenout. Kromě opakování výkladu událostí roku 1968 jako pokojného politického vývoje k vytvoření vskutku demokratické socialistické společnosti nově poukazuje dokument na to, že trvající okupace Československa znevěrohodňuje mírové návrhy Sovětského svazu. Charta 77 navrhuje přezkoumat vynucenou smlouvu o dočasném pobytu sovětských vojsk v ČSSR jako předpoklad ke zlepšení atmosféry v Evropě a zlepšení vztahu národů Československa k Sovětskému svazu.¹⁴

K problematice se vyjadřuje i tzv. Pražská výzva z 11. března 1985. Dokument Charty 77 navrhuje překonat vojensko-mocenské bloky a vytvořit pásmo míru v Evropě. Zveřejnění Pražské výzvy bylo poselstvím mírové konferenci v Amsterdamu o aktuálních otázkách evropské bezpečnosti. Obsahuje nový prvek: výzvu ke stažení nejen sovětských, ale i amerických vojsk z Evropy, rozpuštění vojenských organizací obou paktů, stažení a odstranění všech jaderných zbraní z Evropy nebo na Evropu namířených, snížení stavů armád a odstranění agresivního vojenského potenciálu. Výzva na jednu stranu otevírá cestu k nebezpečnému propojení otázky původně protiprávní sovětské okupace Československa s celkovým řešením bezpečnostní situace v Evropě, ale na druhou stranu až neuvěřitelně anticipuje budoucí iniciativy Michaila Gorbačova, který byl právě v den vydání dokumentu zvolen do funkce generálního tajemníka ÚV KSSS.

Stát ve státě

Další „srpnový“ dokument Charty 77 (tentokrát č. 20/85) z 20. srpna 1985 s názvem *Prohlášení k 17. výročí vojenské intervence v Československu* se nese již v poněkud radikálnějším tónu. Shrnuje protiprávnost srpnové

Výzdoba sídliště v Milovicích, 1990

13 CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém (eds.): *Charta 77. Dokumenty 1977–1989, sv. I (1977–1983)*. ÚSD AV ČR, Praha 2007, s. 471–472.

14 Tamtéž, sv. II (1984–1989), s. 657–658. Další dokumenty jsou čerpány rovněž z této edice.

okupace a její dalekosáhlý vliv na život celé společnosti až do současnosti, vypočítává společenské i ekonomické dopady posrpnových změn a upozorňuje na příznivější vývoj v okolních zemích, připomínající prý liberální československá šedesátá léta. Text nabízí jisté řešení ve smíru. Konstatuje, že „co se stalo, stalo se“, ale chybnou politiku je třeba po dlouhých sedmnácti letech konečně revidovat. Argumenty z října 1968 o údajné západoněmecké hrozbě přece ztratily věcně i právně relevanci a dislokace sovětských vojsk v Československu se stala de facto součástí rozložení vojensko-politických sil v Evropě. Stažení by se tedy stalo krokem k uvolnění vojenského napětí.

O rok později byl dokument č. 22 z 20. srpna 1986 opět o něco důraznější. Dovolává se práva na sebeurčení a rezignovaně upozorňuje, že vše podstatné k tématu 21. srpen už Charta 77 nejednou vyslovila. Dokument nově uvádí ukázkou tvrdého postihu mladých lidí za politické nápisy proti sovětské okupaci, známého jako případ Dalibor Helštýn a spol.¹⁵

Dokument Charty 77 č. 42 z 1. srpna 1987 *Prohlášení k 19. výročí vojenské intervence v Československu* jde zase o něco dál. Označuje ukončení sovětské okupace jako klíč k řešení dalších společenských problémů. Kromě obligátního konstatování, že v Československu nešlo roku 1968 o kontrarevoluci a „vstup“ vojsk byl protiprávní, požaduje také jejich odchod a zcela oprávněně vytýká: „Jejich posádky a přidružená sídliště tvoří na našem území jakýsi stát v státě, vymykající se čs. kontrole a pravomoci.“ Charta 77 opět navrhuje kroky národního usmíření jako základní podmínky ozdravení společnosti: vyhlásit amnestii, ukončit pracovní perzekuce kritických občanů a umožnit skutečnou nápravu přerušených vztahů exulantů s domovem.

Dokument č. 34 ze 16. června 1988 je unikátní jako ohlas na petiční vý-

Starý vojenský hřbitov, Milovice 1990

zvu australských Čechů Michailu Gorbačovovi požadující odchod sovětských vojsk z Československa. Šlo původně o dopis *Krajanského listu*, měsíčníku Československého klubu v Queenslandu se sídlem v Brisbane. Charta výzvu vzdálených krajanů uvítala nejen kvůli vlastnímu tématu,

ale i jako signál odstraňování hranic mezi exilem a domovem.

Ke dvacátému výročí srpnových událostí vydala 14. července 1988 Charta 77 zásadní dokument č. 40 *Prohlášení k 20. výročí invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Slovo k 20. výročí srpna 1968.*

15 Skupina šesti mladíků byla vyšetřována a odsouzena k vysokým trestům odnětí svobody (ve čtyřech případech nepodmíněným), vysokým pokutám a náhradě škody za psaní protiokupačních nápisů na veřejnosti v letech 1983–1985 ve Frýdku-Místku.

Dokument jednoznačně konstatuje, že okupace byla skutečnou národní katastrofou, jejíž důsledky jsou pociťovány i dvacet let poté. V Československu panuje „vláda totalitní byrokracie, opřená o všemoc policie“. Okupace se stala zkouškou brežněvovského vedení, kam až může zajít ve své hegemonistické politice. Autoři (Stanislav Devátý, Miloš Hájek, Bohumír Janát) vidí okupaci jako předeheru intervence v Afghánistánu, potlačení polské Solidarity a politiky hrozeb. Garnitura „československých brežněvů“ se ale podle nich dostává do mezinárodní izolace: „Vyzýváme spoluobčany, aby seťřásli břímě strachu a svobodně vyjádřili své mínění.“ Dokument apeluje také na vedení státu, aby se nevzpíralo pravdě, a požaduje, aby se přiznali ti, kdo vojska roku 1968 pozvali. Obsahuje i výzvu sovětskému vedení zrušit tabu okupace a otevřít prostor k věcnému zhodnocení události: „Nevyzýváme k pomstě, ale k pravdě.“ Na toto nebývale ostré prohlášení Charty 77 se objevila celá řada reakcí ve světě.

A nepochybně i toto prohlášení vedlo k první velké demonstraci v Praze 21. srpna 1988. U příležitosti dvacátého výročí sovětské okupace se na Václavském náměstí shromáždilo několik tisíc demonstrantů požadujících odchod sovětských vojsk z Československa. Demonstrace se stala mezníkem. Následovala další velká veřejná občanská vystoupení, směřující již k zásadní změně politického systému v Československu v listopadu 1989. Srpnová okupace a následné nastolení normalizačního režimu se tak po dvaceti letech fakticky obrátily proti svým vykonavatelům. Na masovou demonstraci a represivní opatření pořádkových sil reagoval dokument č. 41 z 24. srpna 1988

Sdělení Charty 77 a VONS o policejní represii proti účastníkům demonstrací k výročí 21. srpna 1968.

V roce 1989 se tlak nezávislých iniciativ na otázku řešení přítomnosti sovětských vojsk v Československu dále stupňoval. Dokument Charty 77 č. 40 z 23. května 1989 s názvem *Otevřený dopis členským zemím NATO při příležitosti výroční konference v Bruselu* vyzýval přímo k iniciativě za rozpuštění Varšavské smlouvy a NATO. Žádal odchod sovětských vojsk z ČSSR, navrhoval alespoň rozpuštění

V reakci na výzvu Charty 77 se 16. srpna 1989 za okupaci omluvilo vedení Maďarské sjednocené dělnické strany a 17. srpna 1989 vyslovil omluvu i polský Sejm

vojenské složky Varšavské smlouvy a následně zrušení celého paktu. Uvádí ale, že návrh je reálný jen za předpokladu rozpuštění obou vojenských bloků. K tématu se Charta 77 naposledy vyslovila v dokumentu z 3. července 1989 *Společný dopis představitelů nezávislých iniciativ předsedům vlád a poslaneckým sněmovnám Bulharské lidové republiky, Maďarské lidové republiky, Německé demokratické republiky, Polské lidové republiky a SSSR se žádostí, aby se oficiálně distancovaly od vojenské intervence v Československu v srpnu 1968*. Autoři v něm upozorňují, že vedení oslovených států se mezinárodně zavázala respektovat právo na sebeurčení. Po podepsání závěrečného aktu v Helsinkách by tedy měla revidovat postoj k srpnové

invazi roku 1968 a veřejně se od ní distancovat. Československé nezávislé iniciativy žádají uznat intervenci za akt hrubě porušující mezinárodní právo a odporující lítěře a duchu helsinského procesu. Požadují zřeknutí se Brežněvovy doktríny¹⁶ a odchod vojsk z Československa. Nezávislé iniciativy doprovodily svůj návrh 4. července 1989 dopisem poslancům Evropského parlamentu ve Štrasburku s žádostí, aby podpořili text dopisu určeného vládám a parlamentům pěti zemí, jejichž armády obsadily v srpnu 1968 Československo.

V reakci na výzvu Charty 77 se 16. srpna 1989 za okupaci omluvilo vedení Maďarské sjednocené dělnické strany a 17. srpna 1989 vyslovil omluvu i polský Sejm. Až 1. prosince 1989 se omluvil parlament NDR, následně 3. prosince vláda Bulharska a na prosincovém zasedání vydal rezoluci odsuzující intervenci také Nejvyšší sovět SSSR.¹⁷

Vývoj obsahu protestů Charty 77 během let dokládá postupnou radikalizaci společnosti. I samotné opakování dokumentů, byť bez viditelné reakce, ukazuje trvalou tíží otázky sovětské okupace Československa. Je třeba znovu zdůraznit, že právě otázka pobytu sovětských vojsk na československém území se na konci osmdesátých let stala tím silným politickým tématem, které dokázalo přivést občany do ulic.

Střední skupina sovětských vojsk koncem roku 1989

Aktivní úlohu sovětských vojsk při utlumení občanského vzdoru v období od podzimu 1968 do jara 1969 nelze srovnávat s jejich zřetelnou pasivitou během roku 1989. Vnitropolitické události v lednu 1989 (Palachův tý-

¹⁶ Tzv. Brežněvova doktrína omezené suverenity řídila sovětskou zahraniční politiku od roku 1968 do perestrojky. Generální tajemník Komunistické strany Sovětského svazu Leonid Iljič Brežněv považoval hrozbu, že by se některá socialistická země odvrátila od socialismu ke kapitalismu, za problém nejen této země, ale i všech ostatních socialistických států. Sovětský svaz si tím vlastně vyhradil právo intervenovat v libovolné zemi východního bloku, ve které by existovalo takové nebezpečí. Brežněvova doktrína byla aplikována pro ospravedlnění okupace Československa v roce 1968 a Afghánistánu v roce 1979.

¹⁷ PECKA, Jindřich: *Odsun sovětských vojsk z Československa 1989–1991. Dokumenty*. ÚSD AV ČR, Praha 1996, s. 140–142.

Společenský sál pro důstojníky, Jabloneček u Mimoně 1990

den), demonstrace v době srpnového výročí okupace a v listopadu 1989 ale podle zprávy Federálního ministerstva vnitra činnost sovětských vojsk přece jen ovlivnily. Byla totiž organizována tak, aby nevzniklo ani nejmenší podezření na zasahování do vnitropolitického vývoje v ČSSR ze strany Sovětského svazu.¹⁸

Prohlášení Občanského fóra (OF), pokud se o SSkSV vůbec nějak zmínila, byla v počátečním období prosince 1989 velmi mírná a ponechávala otázku odchodu sovětských vojsk až na budoucí jednání mezi Československem a SSSR a dokonce jako záležitost Varšavské smlouvy.¹⁹ Z tohoto

přístupu vybočuje jedině koncept ostřejšího stanoviska Občanského fóra ze 4. prosince 1989, odmítavě reagující na záměr československého ministerstva zahraničních věcí zahájit jednání nikoliv o odsunu, ale jen o pobytu sovětských vojsk, které však zjevně nebylo publikováno.²⁰

Po listopadu 1989 se Střední skupina sovětských vojsk ocitla ve zvláštní částečné izolaci. Ze strany ČSLA (od 14. března 1990 Československé armády, ČSA) i státu se vztahy v praktické rovině nijak nezměnily, byly nadále věčné. Spojenecké vazby a závazky samozřejmě platily dál, byť se jejich naplňování zdálo vnějšímu

pozorovateli postupně již nereálné. Od 1. do 4. března 1990 se uskutečnilo ještě poslední plánované spojenecké armádní taktické cvičení Střední skupiny sovětských vojsk a ČSLA Družba 1990. Kromě zdokonalení v organizaci a řízení boje se „upevnilo bojové přátelství útvarů a jednotek Sovětské armády a ČSLA“. Ministr národní obrany Miroslav Vacek po jeho skončení udělil obvyklé věcné odměny vybraným vojákům obou stran.²¹

Pro štáb Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy v Moskvě se na počátku roku 1990 také ještě nic nezměnilo. Proces politických změn

18 VÚA – SA MO, f. Zmocněnec vlády 1990, č. j. 01020-90-K, Plnění smlouvy za rok 1989, Vyhodnocení plnění Smlouvy mezi vládou ČSSR a vládou SSSR o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území ČSSR a dodatkových dohod uzavřených k výše uvedené Smlouvě v oblasti působnosti FMNO za období od 1. ledna do 31. prosince 1989, 10. 1. 1990.

19 SUK, Jiří: *Občanské fórum. Listopad-prosinec 1989. II. díl – dokumenty*. ÚSD AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1997, s. 226.

20 PEČKA, Jindřich: *Odsun sovětských vojsk z Československa*, s. 31.

21 *Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv* (dále jen VÚA – VHA), f. Rozkazy ministra národní obrany (RMNO), k. 23, inv. j. 134, RMNO č. 03 Udělení odměn za úspěšné splnění úkolů při spojeneckém cvičení Družba 1990, 4. 3. 1990.

ve spojeneckých zemích maršálové nepochopili nebo nebrali na vědomí.²² Rovněž velení československých ozbrojených sil považovalo dosavadní závazky za neměnné a pokračovalo i v nových podmínkách ve stávající praxi. Listopad 1989 ale velmi rychle změnil nedotknutelnost světa sovětských posádek. Státní bezpečnost 29. listopadu 1989 zjistila, že do blízkosti posádky v Milovicích pronikl bez ohledu na tamní dopravní zákazové značky štáb francouzské televize. Novináři stačili natočit rozhovor se dvěma občany z Milovic a jedním důstojníkem Sovětské armády. Zajímaly je ohlasy na aktuální události i názory na intervenci v roce 1968. Reportéři byli sice zadrženi, ale hlídka SNB je musela urychleně propustit.²³

Vzápětí se ukázalo, že francouzský štáb nebyl jediný. StB dostala dodatečně zprávu, že již o den dříve se v prostoru Milovic pohyboval, a to hned dvakrát, televizní štáb britský. Vjel tam nenápadně autem s československou civilní značkou. A Správa StB Praha měla informace, že Občanské fórum má ve Vojenském výcvikovém prostoru Milovice dokonce svého informátora. StB sice organizovala s využitím hlídek VB systém zadržování zahraničních novinářů u vojenských objektů, ale v dané situaci měla tato opatření jen omezený účinek.²⁴

Následující den 30. listopadu 1989 získala StB z odposlechů poznatek, že Občanské fórum je informováno o dislokaci a pohybu sovětských vojsk v oblasti Lysé nad Labem – Milovic. Zpravodaji se stala dokonce řada občanů, kteří OF referovali o zvýšené vojenské činnosti. Na StB Praha předpokládali, že podobné aktivity se dějí i u jiných sovětských posádek.²⁵

Vlna stížností

Na přelomu let 1989 a 1990 se objevila řada stížností na chování sovětských vojsk v místech jejich dislokace. Vynucená loajalita občanů se zhroutila. Nešlo jen o dlouhodobě tlumený pocit křivdy a ponížení vojenskou intervencí v srpnu 1968. Z civilního prostředí kolem sovětských posádek se začaly ozývat dosud potlačované stížnosti obyvatel na letité potíže a závažné důsledky pobytu sovětských vojáků a jejich rodin. V řadě případů se to projevovalo dokonce i tlakem místních Občanských fór a národních výborů přímo na velení posádek.

Státní bezpečnost

29. listopadu 1989 zjistila, že do blízkosti posádky v Milovicích pronikl štáb francouzské televize. Novináři stačili natočit rozhovor se dvěma občany z Milovic

Jednu z nejbouřlivějších reakcí bylo možno zaznamenat ve Vysokém Mýtě. Obyvatelé tohoto desetitisícového městečka byli nuceni vydržet více než dvacetileté sousedství sovětské vojenské posádky v počtu zhruba šesti tisíc vojáků a k tomu i jejich rodinných příslušníků. Hned 6. prosince 1989 vydali představitelé místního Občanského fóra a občanů prohlášení, v němž v souvislosti s avizovaným odsunem Sovětů požadovali převedení uvolněného majetku na město a vyjadřovali nesouhlas s dalším umístěním jakékoliv jiné vojenské posádky. Ve městě se dokonce konal

23. ledna 1990 protestní pochod několika tisíc lidí. Obyvatelé Vysokého Mýta si stěžovali na trestnou činnost sovětských vojáků, svévolné zabírání zemědělské a lesní půdy a nelegální výstavbu na ní, obsazení objektů ve městě mimo areál kasáren, intenzivní pohyb vojáků a techniky po městě, vykupování obchodů, rušení vysílání televize či znečišťování životního prostředí provozem kotelen. Prohlášení podepsaly tisíce občanů.²⁶

Občanské fórum z Milovic, obce ležící vedle hlavní sovětské základny, vydalo 27. prosince 1989 prohlášení a poslalo je i s přílohami federální vládě. Signatáři v něm požadovali prošetření škod na budovách a krajině vládní komisí, podřízení vojenského újezdu Milovicím a okamžité zastavení československé investiční výstavby pro sovětská vojska. V příloze následoval výčet hlavních průvodních jevů sovětské vojenské přítomnosti, jak je spontánně uvedli občané: mimořádná hlučnost letectvého provozu, znečištění ovzduší provozem závadných kotelen, trvalý nesnesitelný hluk z vojenské posádky, hustý dopravní provoz přes obec, nerespektování dopravních předpisů s následky na životech, zdraví i majetku, obrovské znečištění spodních i povrchových vod, množství divokých skládek v obci i v okolí, bezohledná devastace bytového fondu sovětskými nájemníky, masivní ničení lesních porostů, všudypřítomné odpadky v obci, trvalé rušení televizního signálu, agresivita vojáků a rozšířené krádeže v domech i na zahradách.²⁷

Koordinační centrum Občanského fóra dostávalo počátkem roku 1990 desítky dopisů, rezolucí a petic místních Občanských fór nebo i jednotlivců žádajících rychlý odsun Sovětské

22 LUŇÁK, Petr (ed.): *Plánování nemyslitelného. Československé válečné plány 1950–1990*. ÚSD AV ČR – Dokořán, Praha 2007, s. 424–425.

23 *Archiv bezpečnostních složek*, f. Objektové svazky StB, reg. č. 2522, a. č. OB 1717 MV, díl svazku č. 1, část č. 9 (OBRANA-2 – Praha), Informace, 29. 11. 1989, II. správa SNB, 4. odbor.

24 Tamtéž, Záznam, 29. 11. 1989, II. správa, 4. odbor.

25 Tamtéž, Věc: Postoupení poznatku. S StB Praha I. odbor 4. oddělení, 30. 11. 1989 adresováno pro II. S SNB, 4. odbor, Praha.

26 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., *Archiv KC OF*, Branně-bezpečnostní komise 2, k. 22, sl. I/90, petice, dopisy.

27 Tamtéž, sl. XII/1989, Několik slov k přítomnosti sovětských vojsk v obci Milovice, 27. 12. 1989.

Ohrada vojenského prostoru Milovice-Mladá, 1991

armády.²⁸ V místech dislokace sovětských vojsk se množily protesty, objevovaly se požadavky na omezení jejich pohybu mimo základny i na definitivní odsun.²⁹ V únoru 1990 publikoval pražský nezávislý časopis *Informační servis* dopis *Problémy s Rudou armádou*, který 26. prosince 1989 napsal milovický občan a rodák Jaroslav Čančík. V obsáhlém textu popsal problémy soužití se sovětskými vojáky, a to zcela ve shodě s dobovými zápisy z rad i plenárních schůzí Místního národního výboru v Milovicích i s archivními dokumenty Okresního výboru KSČ v Nymburku nebo s materiály vládního zmocněnce pro záležitosti dočasného pobytu sovětských vojsk. Závěrem si přál jak za sebe, tak za místní Občanské fórum odchod sovětských vojsk v době co nejkratší.³⁰

Jednání o odsunu

První signály, že by celkový odsun sovětských vojsk z Československa byl možný, se objevily již v prosinci 1989. Rekonstruovaná vláda Ladislava Adamce začala urychleně jednat a reagovala na omluvná prohlášení zemí účastnících se srpnové okupace roku 1968. Ze své iniciativy spojovala stažení sovětských vojsk s celoevropským odzbrojovacím procesem, jak se uvádí v jejím prohlášení z 3. prosince 1989, publikovaném následující den v *Rudém právu*.

Pokud by byl zapomenut původní charakter okupace v srpnu 1968, mohla by sovětská strana případně podmiňovat stažení svých svévolně rozmístěných sil ústupky druhé strany. Vláda ČSSR pověřila ministra zahraničí Jaromíra Johanese 3. prosince

1989 jednáním o dočasném pobytu sovětských vojsk. Již 6. prosince zahájila na Ministerstvu zahraničních věcí ČSSR podle Adamcova zadání práci expertní skupina pro přípravu nové smlouvy o pobytu (!) sovětských vojsk.³¹ Podle zápisu z jejího jednání dne 13. prosince 1989 byli ale její členové i zástupci Federálního ministerstva národní obrany (FMNO) dost bezradní či spíše pasivní.³²

Desátého prosince 1989 byla jmenována vláda Mariána Čalfy a nic nestálo v cestě úsilí o řešení situace v souladu s vůlí většiny občanů. V Praze se tak již ve dnech 15.–17. ledna 1990 konalo první kolo československo-sovětských jednání. Přes původní snahu ponechat ještě nějaký čas vojska v zahraničí a jednat jen o právním režimu pobytu přistoupila nakonec sovětská strana na jejich stažení do konce roku 1991. Druhé kolo jednání proběhlo 7. února 1990 v Moskvě. Zúčastnili se jej vládní zmocněnec pro záležitosti dočasného pobytu sovětských vojsk a náměstek ministra národní obrany generálmajor Rudolf Ducháček, náčelník generálního štábu ČSLA generálmajor Anton Slimák, poradce ministra zahraničních věcí Luboš Dobrovský a náměstek ministra zahraničních věcí Jaroslav Šedivý. Nulitu původní smlouvy o dočasném pobytu z října 1968 sovětská strana nepřipustila. Odsun se proto opíral o prohlášení sovětské vlády ze 4. prosince 1989, podle nějž k obsazení Československa došlo v rozporu s mezinárodním právem. Místopředseda vlády a ministr zahraničí Jiří Dienstbier pak podepsal spolu s ministrem zahraničních věcí SSSR Eduardem Ševarnadzem

28 Tamtéž, sl. I/90, petice, dopisy.

29 Šifra VIA: Přehled zpráv. Občanské fórum v obci Stará Lysá okres Nymburk si stěžuje na činnost sovětských vojsk... *Informační servis/Nezávislé tiskové středisko*, 1990, č. 38 (5. 1. 1990), s. 8.

30 ČANČÍK, [Jaroslav]: Problémy s Rudou armádou. Dopis z Milovic. *Informační servis/Nezávislé tiskové středisko*, 1990, č. 47 (12.–19. 2. 1990), s. 14.

31 PEČKA, Jindřich: *Odsun sovětských vojsk z Československa*, Návrh postupu expertní skupiny při jednáních o otázkách pobytu a odchodu sovětských vojsk z Československa, 3. 12. 1989, s. 34–35.

32 Tamtéž, Zápis z porady čs. expertní skupiny pro jednání se zástupci SSSR o dočasném pobytu sovětských vojsk v Československu konané 12. 12. 1989 na FMZV, 13. 12. 1989, s. 37–39.

26. února 1990 v Moskvě Dohodu mezi vládami ČSSR a SSSR o odchodu sovětských vojsk z území ČSSR. Termín ukončení pobytu byl stanoven na 30. červen 1991. Československá diplomacie tehdy postupovala mimořádně rychle, sebevědomě a úspěšně. Sovětská strana snahou o pozdržení odsunu nesledovala nějaké vojenské cíle, jejím důvodem bylo řešení sociálních otázek vznikajících návratem statisíců vojáků a jejich rodin z celé Evropy.

Vláda ČSSR svým usnesením č. 113 ze dne 22. února 1990 vyjádřila souhlas s dohodou o odsunu a podle článku 4 dohody jmenovala genmjr. ing. Rudolfa Ducháčka zmocněncem vlády ČSSR pro záležitosti odchodu sovětských vojsk z území ČSSR. Zároveň uložila ministru národní obrany genplk. Vackovi vytvořit Správu pro zabezpečení odchodu sovětských vojsk z území ČSSR, podřízenou zmocněnci. Správa působila od 1. března 1990 do 31. srpna 1991 a jejím náčelníkem jmenoval ministr obrany generálmajora ing. Svetožára Nađoviče, do té doby zástupce náčelníka štábu Východního vojenského okruhu. Do správy byl včleněn aparát dosavadního úřadu zmocněnce vlády pro záležitosti dočasného pobytu. Zástupcem náčelníka Správy pro zabezpečení odchodu sovětských vojsk z území ČSSR a současně náčelníkem Úřadu zmocněnce vlády ČSSR pro zabezpečení odchodu sovětských vojsk se stal dne 26. února 1990 genmjr. Ing. Viliam Poltikovič (předtím náčelník Správy bojové přípravy – zástupce náčelníka Hlavní správy pozemního vojska MNO).

Záležitost odchodu sovětských vojsk se po politickém rozhodnutí stala zejména otázkou vojenské a železniční přepravy. Správa pro zabezpečení odchodu sovětských vojsk se podílela na plánování, zabezpečování a řízení odchodu sovětských vojsk, řešila vzniklé škody a pohledávky,

Pomník (již bez tanku) před tankodromem, Milovice 1991

podílela se na činnosti ekologické a ekonomické komise zmocněnce vlády a spolupracovala s parlamentní komisí pro dohled nad odsunem.

Dne 28. března 1990 během 26. společné schůze sněmoven Federálního shromáždění poslanci ustavili parlamentní komisi ke kontrole plnění závazků vyplývajících z čerstvě podepsané československo-sovětské dohody z 26. března 1990 o odchodu sovětských vojsk. Předsedou komise byl zvolen poslanec JUDr. Josef Macek. Ve volbách z června 1990 nově zvolené Federální shromáždění na 6. společné schůzi 20. září 1990 rozhodlo o vytvoření další parlamentní komise pro dohled nad odsun sovětských vojsk z Československa, kterou vedl poslanec Michael Kocáb. Kromě kontroly měla komise také iniciovat řešení otázek majetkoprávních, humanitárních, ekologických a historických spojených s odsunem a pro zlepšení průběhu odsunu měla navázat i kontakt s poslanci Nejvyššího sovětu SSSR.³³ Parlamentní komise se staly především mediální tváří odsunu. Rozhodující pravomoci sice ne-

měly, ale jejich význam byl objektivně vysoký. Díky pozornosti, kterou si vydobily, dokázaly iniciovat některá důležitá opatření, například vedoucí k účinnému odškodnění obětí okupace. Komise působily třeba i jako mediátor při jednáních mezi místní samosprávou a sovětskými útvary. A co je důležité, naznačily možnosti, které má parlament v demokratické společnosti, a dokázaly skutečně zastupovat zájem občanů. Členkou obou parlamentních komisí se stala i poslankyně ing. Božena Fuková, jež byla 18. října 1968 jednou z pouhých čtyř poslanců a poslankyň Národního shromáždění, kteří hlasovali proti přijetí smlouvy o dočasném pobytu sovětských vojsk v Československu (zbývající tři poslanci hlasující proti smlouvě byli František Kriegel, Gertruda Sekaninová-Čakrtová a František Vodsloň).

Usnesením č. 749 z 25. října 1990 schválila vláda Československé federativní republiky (ČSFR) zásady vymáhání majetkoprávních pohledávek souvisejících se vstupem, pobytem a odchodem sovětských

33 Tamtéž, Poslanec Michael Kocáb Federálnímu shromáždění. Závěrečná zpráva o činnosti parlamentní komise pro dohled nad odsun sovětských vojsk z ČSFR, 2. 7. 1991, s. 242–248.

vojsk z území ČSFR. Ve skutečnosti se optimistická očekávání ohledně odškodnění ze strany SSSR nenaplnila. Sovětská strana považovala za dostatečnou kompenzaci škod ponechaný majetek, jehož hodnota však byla sporná. Sověti však sami řešili obrovské problémy spojené s umístěním stovek tisíc vojáků stahovaných z celé východní Evropy i s dalšími ekonomickými obtížemi země. Aby československá strana usnadnila odchod sovětských vojáků, vláda ČSFR usnesením č. 372 z 13. června 1991 rozhodla o poskytnutí obytných domků a dalších stavebních dodávek v hodnotě jedné miliardy Kčs Sovětskému svazu.

Poslední voják

Protokol o ukončení odchodu sovětských vojsk podepsali zmocněnci vlád ČSFR a SSSR generálové Rudolf Ducháček a Eduard Vorobjov 25. června 1991 v Praze. Tímto dnem oficiálně skončil pobyt sovětských vojsk v Československu a o dva dny později odletěl z letiště Kbely poslední sovětský voják. Byl jím právě velitel bývalé Střední skupiny sovětských vojsk generálplukovník Eduard Vorobjov, který se v roce 1968 jako mladý důstojník přímo zúčastnil okupace.³⁴

K zakončení odsunu sovětských vojsk vydal prezident Václav Havel zvláštní rozkaz určený příslušníkům ozbrojených sil. Bylo to symbolické finále doby nesvobody. Prezident současně zdůraznil skutečnost, že od nynějška je obrana státu výhradně v rukou československých vojáků.³⁵

Pracovníci úřadu zmocněnce vlády a Správy pro zabezpečení odchodu všestranně zajistili odsun

nahlášených 73 500 sovětských vojáků, 56 832 rodinných příslušníků a civilních zaměstnanců Sovětské armády a 34 790 kusů bojové techniky, zbraní a vojenského materiálu. Bylo při tom použito 825 ucelených vlaků o 20 265 železničních vagonů a dalších 11 088 vozů bylo přepraveno v dílčích transportech pravidelnými nákladními vlaky. Po silnicích bylo odsunuto 27 kolon o 1 709 vozidlech. Letecky se realizovalo patnáct transportů. Poslední vlakový transport odjel z Milovic 20. června 1991. V průběhu odsunu sovětských vojsk došlo ještě k několika tragickým událostem. Dne 9. ledna 1991 v 11.35 hod. v posádce Krupka-Bohosudov při přípravě k nakládce vypukl v jednom z tanků požár a v průběhu hašení v něm ex-

Podle zprávy parlamentní komise jen v 9 procentech přebíraných lokalit nebyly zaznamenány ekologické škody. Největší zátěž představovalo znečištění podzemních vod a půdy ropnými látkami

plodovala uložená munice. Při výbuchu zahynulo sedmnáct sovětských vojáků.³⁶ Čtyři sovětské vojáci zemřeli 20. května 1991 při havarii vrtulníku nedaleko Prievidze. Poslední obětí okupace na československé straně se stal 16. listopadu 1990 v Teplicích Josef Vajdák. Jako chodec zahynul při dopravní nehodě za účasti sovětského nákladního vozidla.³⁷

Činnost pro zabezpečení odchodu sovětských vojsk z území ČSFR Správy pro zabezpečení odchodu sovětských vojsk z území ČSFR ukončil ministr obrany rozkazem č. 22 z 15. července 1991. Nařízením náčelníka generálního štábu ČSA genmj. ing. Karla Pezla 30. srpna 1991 vznikl Úřad zmocněnce vlády ČSFR pro otázky spojené se vstupem, pobytem a odchodem sovětských vojsk z Československa. A dne 13. prosince 1991 byl nakonec zřízen Úřad pro řešení důsledků pobytu sovětských vojsk na území ČSFR.

Miliardové škody

Až při kontrole a přebírání objektů opouštěných Sovětskou armádou se ukázala v plném rozsahu pravda o dopadech pobytu SSKSV na československém území a o soustavném doplácení československé strany na pobyt sovětských vojsk. V průběhu odsunu českoslovenští zástupci přebírali vojenské objekty a prostory posádek a přitom se odhalovala rozsáhlá poškození životního prostředí. Podle zprávy parlamentní komise jen v 9 % přebíraných lokalit nebyly zaznamenány ekologické škody. Největší zátěž představovalo znečištění podzemních vod a půdy ropnými látkami. Nejrozsáhlejší takové zamoření bylo zjištěno v prostorech letišť Boží Dar a Hradčany. V roce 1990 uvolnila vláda sedmdesát a o rok později sto deset milionů Kčs na sanování nejzávažnějších případů. Sanace probíhají dodnes. Do roku 1998 bylo zapláceno ze státního rozpočtu asi 890 000 000 Kč a celkově v letech 1991–2019 bylo za tímto účelem vynaloženo odhadem asi 1,5 miliardy českých korun.³⁸

34 TOMEK, Prokop – PEJČOCH, Ivo: *Černá kniha sovětské okupace. Sovětská armáda v Československu a její oběti 1968–1991*. Svět křídel, Cheb 2018, s. 124–133.

35 VÚA – VHA, f. Rozkazy ministra obrany (RMO), inv. j. 139, RMO č. 21 Rozkaz prezidenta republiky k odchodu sovětských vojsk z území ČSFR, 26. 6. 1991.

36 PECKA, Jindřich: *Odsun sovětských vojsk z Československa*. Dopis parlamentní komise generálu Vorobjovovi, 16. 1. 1991, s. 216–217.

37 TOMEK, Prokop – PEJČOCH, Ivo: *Černá kniha sovětské okupace*, s. 459.

38 KROOVÁ, Hana – KRHOVSKÝ, Jan: *Ekologické zátěže po Sovětské armádě. Odpady. Měsíčník pro odpadové hospodářství*, 1999, č. 5 (květen), s. 11–13.

Místní výbor odborů Střední skupiny vojsk, Milovice 1991

Největší zasažení podzemních vod a půdy bylo zaznamenáno v oblasti kolem Milovic-Mladé, kde se škoda odhadovala na asi 1 193 300 000 Kčs. Druhým nejvíce postiženým místem byla Sliač-Vlkanová na Slovensku, se škodou odhadem za 715 800 000 Kčs. Celková výše ekologických škod se odhadovala na neuvěřitelných 3 510 485 377 Kčs (v České republice 2 420 014 408 Kčs a ve Slovenské republice 1 090 470 969 Kčs).³⁹

Na území ČSFR byla Sovětská armáda dislokována v 83 posádkách, převážně v Čechách (67 posádek), zatímco na Slovensku jich bylo 16. V roce 1990 dosahovala účetní hodnota nemovitého majetku užívaného Sovětskou armádou 6,4 miliardy Kčs. Rozhodující část těchto nemovitostí v hodnotě asi 4,8 miliardy Kčs posta-

vila československá strana v rámci investiční nebo jiné výstavby pro SSKSV v letech 1971 až 1989. Tento majetek dostala sovětská strana do užívání za stanovený paušál 25 milionů Kčs ročně. Výše paušální úhrady, vnucená československému státu, byla „sjednána“ podle původní hodnoty majetku v roce 1968 (1,6 mld. Kčs). Zvyšování hodnoty majetku další postupnou výstavbou během následujících dvaceti let na výši paušální náhrady nemělo vliv.

Sovětské důstojníci, občanští zaměstnanci a jejich rodiny užívali na území Československa nakonec celkem 19 696 bytů. Z nich předala nebo postavila československá strana 11 872 bytů. SSKSV postavila vlastními silami 7 824 bytů. Místně příslušné bytové podniky z bytů patřících

československé straně vybíraly nájemné. Něco jiného byl ale reálný stav nemovitostí. Bytový fond vykazoval totiž po odchodu sovětských vojáků a jejich rodin nadměrné „opotřeбенí“ vnitřního zařízení nebo jeho neodborné vymontování, poškození i odcizení. Sovětská strana odmítala závady uznávat s poukazem na prošlou dobu životnosti zařízení. Údaje v předepsaných přebíracích protokolech byly jen orientační, nevyjadřovaly ani zdaleka skutečně způsobené škody a zejména náklady na opravy bytů.

V průběhu přejímání opuštěných prostorů bylo zjištěno 3 080 svépomocně vybudovaných („černých“) staveb. Protože je sovětská strana převážně postavila nelegálně, nekvalitně a bez ohledu na zdejší stavební normy, postupně se bouraly.

39 PECKA, Jindřich: *Odsun sovětských vojsk z Československa*, s. 271.

Přebírání majetku probíhalo narychlo, ve zmatku, bez přesných a jednotných směrnic. Proto byly škody zejména na zemědělské a lesní půdě způsobené provozem techniky a nepovoleným ukládáním odpadů v mnoha případech zaevidovány nepřesně. Některé lokality Sovětská armáda v roce 1990 opustila dokonce bez komisionálního předání nemovitého a movitého majetku. Převzetí československou stranou se někdy uskutečnilo s několikaměsíčním zpožděním, a uplatnění nároků na náhradu škody se tak pochopitelně ztížilo nebo přímo zmařilo. Objekty byly přebírány urychleně, ve velmi nevhodných časových termínech. Československá strana musela během tří dnů bez předepsaného způsobu převzít cca 800 objektů! Navíc některé z nich po dalších devět dnů po formálním „převzetí“ ještě využívala Sovětská armáda. V důsledku toho nebyly vyčísleny skutečné nároky na náhradu škod vzniklých na objektech, inženýrských sítích a pozemcích a zvýšilo se riziko rozkrádání vyklizeného majetku. Nehlídané objekty opuštěné Sovětskou armádou a nepřevzaté Československou armádou se staly cílem devastace a drancování zlodějů.

Další otázkou bylo rozhodnutí o budoucnosti náhle uvolněných objektů. Drtivá většina jich byla pro armádu nevyužitelná. Ministerstvo obrany je proto předávalo orgánům státní správy, někdy i bez jejich vědomí nebo dokonce proti jejich vůli. Vzhledem k nedostatku finančních prostředků potřebných ke zprovoznění a ochraně převzatého majetku jej některé obecní úřady raději ani nepřebíraly. Ve vojenských prostorech nebylo rozhodnuto o novém katastrálním dělení těchto území mezi obce a okresy. Tak se mezi obce nemohlo rozdělit asi 1 150 sovětských objektů.⁴⁰

Zřetelně se ukazovalo, že stát není schopen se o tak velké množství náhle získaného majetku adekvátně postarat. Situaci by snad vyřešila privatizace, pro kterou ale tehdy ještě neexistovaly legislativní ani faktické podmínky.

Objekty byly přebírány urychleně, ve velmi nevhodných časových termínech. Československá strana musela během tří dnů bez předepsaného způsobu převzít cca 800 objektů!

Vláda usnesením č. 577 z 19. září 1991 ukončila k 30. září 1991 působnost zmocněnce vlády ČSFR pro záležitosti odchodu sovětských vojsk a genpor. ing. Rudolfa Ducháčka odvolala z funkce. Následně zřídila československou část Československo-sovětské komise pro řešení všech otázek spojených se vstupem, pobytem a odchodem sovětských vojsk a do jejího čela jmenovala ministra vlády ing. Josefa Vavrouška, CSc. K 1. listopadu 1991 bylo do nově zřízeného Úřadu pro řešení důsledků pobytu sovětských vojsk na území ČSFR převedeno 18 pracovníků bývalého Úřadu zmocněnce vlády ČSFR. Vedením nového úřadu byl jmenován RNDr. Jaroslav Vlček.

Vypořádání škod měla přinést další dohoda uzavřená mezi vládou ČSFR a vládou Ruské federace o vypořádání majetkových a finančních otázek spojených s odsunem sovětských vojsk z území ČSFR. Byla podepsána v Moskvě 1. dubna 1992. Majetek Sovětské armády zanechaný na území ČSFR a zisk z jeho prodeje se dohodou

převedl do vlastnictví ČSFR. Vstupem této dohody v platnost obě smluvní strany prohlásily všechny případné vzájemné nároky za vyrovnané. Za vládu ČSFR podepsal dohodu ministr-předseda Federálního výboru pro životní prostředí Josef Vavroušek.⁴¹

Dlouhodobé následky

Odhlédneme-li od traumatizujícího průběhu okupace v srpnu 1968 i všech tragických následků během více než dvaceti let dislokace Sovětské armády na našem území, skončila pro Československo tato etapa obrovskou a zjevně těžko vyčíslitelnou finanční ztrátou. Vymáhání škod od rozvraty zmítaného Sovětského svazu (respektive Ruské federace) bylo nereálné. V krajině bývalého Československa dodnes zůstávají nevyřešené následky sovětské vojenské přítomnosti. To je ale jen jeden aspekt odsunu cizích vojsk po dvaadvacetiletém pobytu. Druhým je obnovení svrchovanosti a samostatnosti státu i jeho armády. Pokud je s odstupem třiceti let od konce sovětské okupace a řešení jejích následků něco opravdu překvapujícího, je to prakticky naprosté zapomnění této klíčové historické zkušenosti. Třicet let od odsunu sovětských vojsk je snad důvodem pro vybočení z této rutiny.

Prokop Tomek (1965) působí jako vědecký pracovník Vojenského historického ústavu. Věnuje se zahraničnímu rozhlasovému vysílání pro Československo, vztahu občana a moci v letech 1945–1989, Státní bezpečnosti a Československé lidové armádě v době normalizace a jejímu působení v rámci Varšavské smlouvy. K těmto tématům vydal řadu knih.

⁴⁰ Tamtéž, Federální ministerstvo kontroly – odbor obrany a bezpečnosti, Zpráva o výsledku kontroly stavu a řešení důsledků odchodu sovětských vojsk z území ČSFR pro vládu ČSFR, 30. 7. 1991, s. 260–280.

⁴¹ TOMEK, Prokop – PEJČOCH, Ivo: *Černá kniha sovětské okupace*, s. 124–133.